
טבעה של הקנאה: היבט באמנות הסיפור של עגנון: "הרופא וגרושתו"

Author(s): מירי קובובי-מנור

Source: *Moznaim* / 1985 / נובמבר / דצמבר / כסלו-טבת תשמ"ו / מאזנים, Vol. ט"ט, No. 5/6 (1985 / נובמבר / דצמבר / כסלו-טבת תשמ"ו), pp. 24-26

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23888859>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים

מירי קובובי-מנור

טבעה של הקנאה

היבט באמנות הסיפור של עגנון:
"הרופא וגרושתו"

לאבי, משה מנור

ק ימות אינטרפרטציות שונות לסיפור "הרופא וגרושתו", 1 הדנות במשמעות הרוחנית, החברתית, הפסיכולוגית וכד'. 2 בדעתי לעמוד על האספקט הפסיכולוגי ובעיקר להתמקד באופיה של הקנאה, משמעותה, רבוי פניה ומשחק הגומלין בין מרכיביה השונים. כיצד מתקשרות כל התופעות שעגנון מצביע עליהן באבחנות דקות לידי תמונה כוללת בעלת מבנה מרכזי. נושא הסיפור הוא קינאת רופא לגרושתו ובגרושתו. מעשה ברופא שהכיר אחות בשם דינה ונשא אותה לאישה. משנישאו, מתפתחת אצל הרופא קנאה עזה במאהבה – לשעבר של אשתו. כבר בראשית היכרותם עמד הרופא על העצב העמוק בחיוכה של דינה ובתכלת השחורה שבעיניה ונמשך אליהם. לגביו, היה אצור בהם "יותר ממה שביקשה אדונתם" (עמ' תסט). הוא ייחס זאת לסבל נסתר שהיה בלבה, ואמנם, לאחר הפצרותיו הרבות היא גילתה לו, שבעבר היו

חאזנים

24

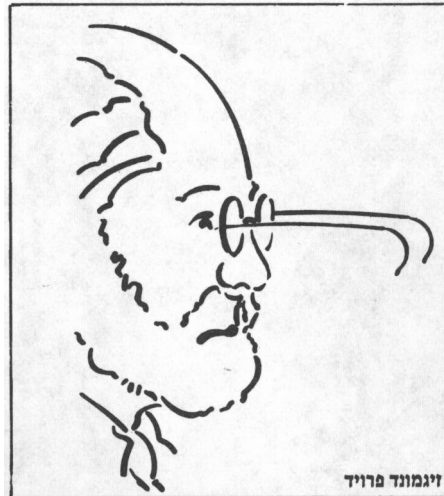
לה יחסים עם גבר אחר. תמונת מאהבה לשעבר של אשתו אינה מניחה לדופא. בהמשך הסיפור מתאשפז המאהב בבית החולים בו עובד הרופא. משמגלה הרופא את זהותו של המאהב, הוא דבק בו, מדעיף עליו גילויי תשומת לב, בדיקות, טיפולים, אוכל ומתנות, מסרב לשחררו מבית החולים וחושש לאבדו. יחסו של הרופא אל המאהב בפרשת בית החולים עורר את מחשבותי, שאין כאן קנאה בלבד, אלא פועלים פה כוחות נוספים. עיקרו של הסיפור הוא וידוי של הרופא אודות השתלשלות היחסים בינו לבין דינה ופרשת קנאתו, המסתיימת בגירושים. יעקב בהט 3 והלל ברל 4 סבורים, שסיבת הגירושים היא הקנאה היתרה של הרופא. שניהם מדברים גם על העיוות הנפשי של הרופא. בכוונתי לעשות צעד נוסף ולדון באופיה של אותה קנאה ובדרך בה היא מתקשרת אל אותם כוחות נוספים. ברצוני להמנע מקביעת דיאגנוזות, אלא להצביע על מבנים אנושיים. הסיפור "הרופא וגרושתו" בנוי בתבנית תצלובת (כיאום): חזרה על רעיון בתבנית של תקבולת מצטלבת. למשל,

"לא כאן רוחי – רוחי לא כאן"

אלא שעליו להרחיב את המושג מעבר למינוח הספרותי הטכני, כפי שעשה פול דה מאן, ולהחיל אותו על היפוכי היוצרות המתמידים של הנפשות הפועלות בסיפור. התצלובת המאפיינת את כל מישורי הסיפור – היפוכו של אותו דבר עצמו, הבלטת השוני של כל דבר מעצמו – מעניקה לו את עצמתו המיוחדת. הקורא מיטלטל באופן מתמיד במתח של היפוכי היוצרות מבלי שתהיה לו אחיזה יציבה בשום אמת ברורה ומפורשת. **"מלכות יצתה ומלכות נכנסה ובין מלכות למלכות מהומה ומבוכה, טירוף ותבוסה. בין אדם שאתמול היו שליטים, היום כבולים בבית-האסורים או מדובר כאן בריב מלכויות לא רק במישור המדיני, אלא גם בין מרכיבי הנפש: אקטיביות ופסיביות, אכזריות ורחמים, משיכה ודחייה, אהבה ושנאה, דמיון ומציאות, מודע ולא מודע, הכחשות והשלכות – כל אלה מפעילים את הדמויות תוך מהומה ומבוכה, טירוף ותבוסה. המערכה היא לא רק בין הדמויות, אלא גם בתוך כל דמות, והיא נערכת בין כוחות הנפש המתרוצצים בה. דחפיו ומאוויו של הרופא, שהיו כבולים ונחבאים ומוחק לתחום המותר, פורצים החוצה, משתלטים עליו ומולכים בו.**

הטעם הטוב

הסיפור "הרופא וגרושתו" הופיע במהדורה הראשונה של כל כתבי עגנון, בקובץ "אלו ואלר", תחת כותרת המשנה "אנשים ונשים" 5. "אנשים" צריך היה לכלול גם נשים. מדוע, אם כן, ההדגשה ב"אנשים ונשים"? לכאורה עוסק הסיפור בשתי דמויות: ברופא ובגרושתו. אך בעצם הכותרת של הסיפור טמונה בבירור צלע שלישית. מה קדם לגירושם? מה גרם לגירושם? הסיפור הוא על שניים שהם לפחות שלושה. זוג שהוא משולש – היסוד הגברי, היסוד הנשי ואינסוף האפשרויות והכיוונים של פגישות והרכבים בין יסודות אלה, המתמקדים בדמות השלישית, בדמות המאהב. לעומת הסטראוטיפ הקלסי של נישואין כהסדר המקובל בין הגברי והנשי, זהו סיפור על מורכבות רגשית ומינית וריבוי היסודות והמרכיבים בקשר שבין המינים. בראשית הסיפור מתוארת דינה כחביבה אל

כולם, ללא עניין מיוחד באף גבר. הרופא, הוא שנמשך אליה בגלל התכלת השחורה שבעיניה. בתכלת השחורה הזאת מסתתר מקור העצב, הקשור בצלע השלישית. תכלת שחורה היא צבע של מכה, סבל ויגון. מראשית הסיפור משתוקק הרופא לגלות את הצלע השלישית המובלעת בכותרתו של הסיפור. הרופא מצפה מדינה ש"תתרגזה לגלות לו את הטעם". הוא הוסיף להציק לה שתגלה לו **"טעמו של דבר"** (עמ' תעג). המלה **"טעם"** מורה על יופי, חן וחוש. אך למלה **"טעם"** גם משמעות של סיבה. ברור, שהסיבה בסיפור הזה איננה בגדר הרציונלי, אלא היא נעוצה ביצר ובאירציונלי. הכל נובע ומודרך במאומה של דינה. המתמקדים בדמות מאהבה-לשעבר של דינה. משמע, הטעם הוא בטעם; הסיבה היא ביצר.

משולשים מתהפכים

בסיפור קיים משולש: הרופא, דינה והמאהב-לשעבר. לכאורה, הרופא ודינה הם הזוג המרכזי והמאהב הוא הצלע השלישית, הגורמת לקנאתו היתרה של הרופא. אולם במהלך הסיפור חל היפוך, הרופא והמאהב הם הזוג המרכזי, ואילו דינה הופכת לצלע השלישית, הדמות המוגשרת ביניהם. לרופא יש יחס אמביוולנטי חזק הן כלפי דינה והן כלפי המאהב. כלפי דינה – אהבה ושנאה; כלפי המאהב – משיכה ותיעוב. קשה להכריע מהו ההרכב הדומיננטי:

"אני מביט ומתבונן בו, שמה אלמד מה קלט הוא מדינה ומה קלטה דינה ממנו, ומתוך שנתעסקתי בו, סגילתי לי מקצת מתנועותיו" (עמ' תפב). ועוד: **"וכך עמדנו חבוקים מתוך אהבה חיבה ורחמים. וכל אותה שעה לא זו אותו אדם מעיני..." (עמ' תפה).** ועוד קודם לכן: **"עם שהיא נתונה בזרועותי זקפתי את אחני לשמוע אם לא פסק קול פעימותיו של אותו אדם" (עמ' תעז).**

בכל שעת התקרבות לדינה מתעורר אצל הרופא קונפליקט הדוחף לשלף כסיטואציה גם את המאהב-לשעבר. בתחילת הסיפור המאהב הוא דמות בלתי-מוכרת, מופשטת לחלוטין, שאינה שייכת לעולם המציאות של דינה והרופא. בסוף הסיפור, בפרשת בית החולים, כשהמאהב הוא דמות קונקרטי ומציאותית, ההתרחשויות העיבריות הן בין שני הגברים ואילו דינה נדחקת לרקע.

אין דמותו של המאהב מרפה מן הרופא:

"רציתי לשמוח עם אשתי, מכר לי זה שקיצץ בשמחתי".

והרי המשמעות המינית ברורה לחלוטין. ולא די בכך, הרי הוא מדמה לעצמו גם גברים נוספים הנוכחים בחופה ואף גברים שאינם נוכחים: **"וציידתי לי היאך היתה אותה אישה באותה שעה והיאך היו מאהביה" (עמ' תעז).** ככל שהוא-עצמו יותר חצוי וקרוע כך הוא מנסה להתגבר על הקונפליקט בדברו על אחדות ושלמות:

"שמחתי עליה עד לאחת וידעתי שכולה שלי היא" (עמ' תעז).

כל מגע עם דינה גורם מיד להופעת גבר נוסף בתמונה, מצב בלתי נסבל לחלוטין. ואמנם מאשים הרופא את דינה, שבעטיה באות לו התקפות קנאה אלה, ולכן הוא גם מתעלל בה:

"ובכל שעה הייתי שופך דמיה ועולבה ומעליבה... נתמלא לבי אהבה וחיבה לעלובת – נפש זו, שמעונה בידי כל כך" (עמ' תפז).

קיים גם משולש אחר, אם כי פחות משמעותי: הרופא, דינה וקרוביה העשירים. בשלב מסוים נמשך הרופא לדינה גם בשל קרוביה. אחר – כך הוא יוצר אתם מערכת יחסים עצמאית, בהאמינו שהקרבה בינו לבינם גדולה מן הקרבה בינה לבינם. לקראת הסוף, כתוצאה מרגשי האשמה על מה שעולל לה, הוא מתרחק מהם, כשם שהוא מתרחק ממנה, וגם הם מתרחקים ממנו:

"רואה הייתי את קרובי אשתי בלא לייחס אותה אליהם, כאילו אני קרובם ולא היא... משראיתי שלבי דוחקני, התרחקתי מהם וממילא התרחקו ממני... מתעלם אדם מחבירי, אין מחזרין אחירי" (עמ' תפז).

הרופא רצה שהקרובים, שמילאו צורך עמוק בחייו, יחזרו אחריו. חיזור – מילה הקשורה באהבה, שמופיעה אחר-כך בסיפור בהקשר למאהב. דינה היא דמות מוגשרת בין הרופא ובין קרוביה כשם שהיא דמות מוגשרת בינו לבין המאהב.

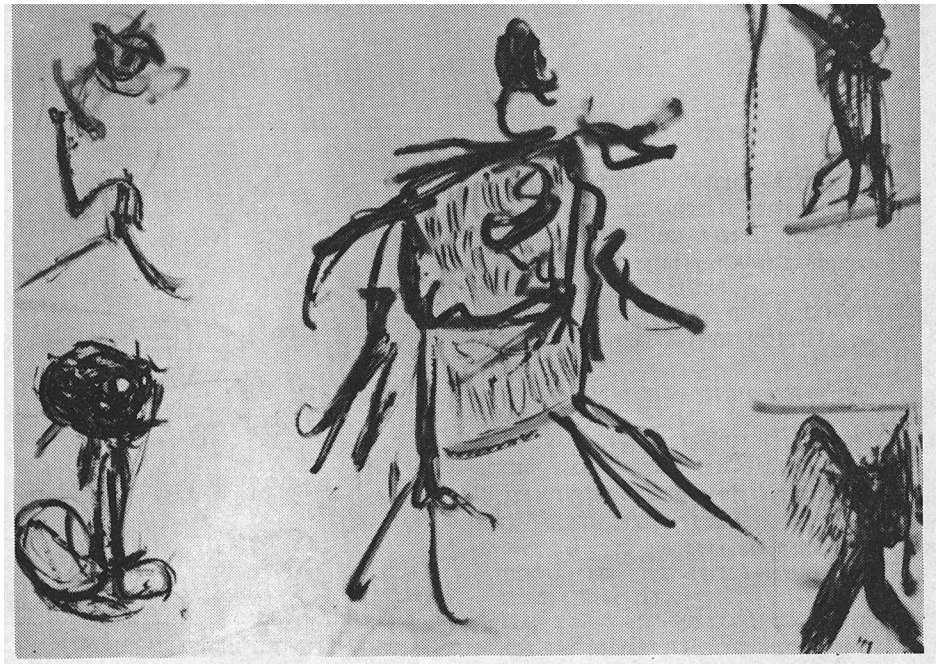
הפנים האחרות של קנאת הרופא הן פרי המורכבות של יחסו לדינה ויחסו למאהב. הקנאה לדינה היא גם הסוואה, חיפוי על העיסוק האינטנסיבי והעיקש של הרופא במאהב, המשיכה אליו וזימונו לכל סיטואציה. לרופא קשה להודות בדחפים אלה והוא מתכחש אליהם. הרופא נמשך אל המאהב השנוא. הוא שונא אותו משום שאינו מניח לו ושונא את אשתו האהובה על שהיא מביאה עליו את ייסורי הקנאה. אך במישור עמוק יותר אין הרופא יכול להשלים עם היסודות הסותרים שבתוכו ולגשר עליהם. הוא יכול לעמוד במצב זה רק על-ידי הכחשת המאווים שבתוכו והשלכת הפנטסיות שלו על דינה ועל המאהב. הכחשה והשלכה אלו הן צורות נוספות של המבנה הכיאומי של הסיפור – האמביוולנטיות המשתנה ותהפוכות מרכיביה.

המאהב מתואר כפסיכי, דינה מתוארת כפסיבית ובלתי מפתה. כל המשיכה באה מצד הרופא. רוב המחשבות, ההרגשות והמעשים המיוחסים לדינה ולמאהב הן יצירי רוחו והשערותיו של הרופא, או השלכות של רגשותיו, שנועדו לגונן על הרופא מפני עצמו ומפני מאוויו. בעוד הוא כופה את הגט, הוא הופך את היוצרות ואומר לדינה:

"רוצה את לכוף אותי שאתן לך גט" (עמ' תפז).

הפיכת יוצרות כזאת ישנה גם בקשר למאהב: **"נתביישתי שאני חושב עליו רעות וקבלתי עליי שאר אילו."**

בעמוד 247 משיב נח לעורב מדוע אותו יסגר

מפני שעיר אחת יש ועתידין יושביה להרוג את יאיר. שיהא אוסר ומתיר והוא שקול כרובן של סנהדיין.

תשובה מורה (והיא מובאת כך בעמוד 165). אך נוסח ב מלמד שנשמט נוטריקון עי (העיר) עורב-יונה.

דומני די בדוגמות פן ילאה הקורא.

כבר ממחקרו הארוך של הד"ר יסיף המקדים את הטכסטים עולה כי עברית אינה קרובה מאוד ללבו של "המכנה" כראש המחלקה לספרות עברית באוניברסיטת בן-גוריון בבאר-שבע. (לא רק עברית: סימני פיסוק נשדו מקולמוסו כעלים בשלכת). אשר לספרות, הטכסטים אינם תוספת נכבדה לספרות העברית, גם לא מימי הביניים. אמנם דור דור ודרישותיו, ושמעתי פתגם מוכרי-ספרים "אין תפל כרבימכר שפ טעמו" או במלים אחרות: אי אפשר לתבוע תביעות אסתטיות ממי שכבר מת. ובכל זאת את צילייהיסוד של ספרות, שירה, כמעט לא שמעתי בטכסטים אלה; ותוכניהם הם מעשיות שדהו בהעתקות חוזרות, פטפוטי הבאי, לעגי דרדקים וניבול-פה שופטני. עברית לא אכפת לד"ר יסיף; ספרות דלה. ובכן למה לו ולמה לתלמידיו ולקוראיו?

ראשית, החפץ לחקור כל דבר זכותו לחקור. ושנית, חוקרי היסטוריה הרי תאבים לדעת להנאת מי לדורותיהם חוברו, הועתקו ונדפסו הטכסטים. וחקירת היחסים בין יהודים שבפזורה לשכניהם הלא-יהודים הן אינה אפשרית בלי התבוננות בשפיעת מנהגים, דעות ומעשיות מעדה לעדה. וחקר מקורותיהם של מוטיווים, גלגוליהם ודרכי עיבודם יכל להיות מעניין כשלעצמו. על אלה ועל תבניות וז'אנרים ומשקעים אידיאיים ושאר עניינים היפים לדיסרטאציות

ולדיסרטידיסרטאציות יש במחקרו של הד"ר יסיף עובדות רבות והן ארוגות למסכת שלמה. אמנם יש שהרצאת הדברים צורמת. לדוגמה בעמוד 38 "ישראל לוי הבחין אל נכון בעובדה המפתיעה, שלאחר האפיזודה בבית-המרחץ נעלם ירמיהו מן הסיפור, ואין המחבר טורח אף להסביר היעלמות זאת." באמת כושר הבחנה מופלא. סתם קורא ודאי לא יבחין בהיעלמו של ירמיהו ואף לא בחוסר ההסבר לכך. ובעמוד ההוא "ושספרו של ירמיהו הכתוב באלפא ביתא (ספר איכה), פירושו

הסתום מובן לנו עתה." פירושו הסתום? וההמשך "מאז התעברות בתו של ירמיהו ועד הלידה חלפו שבעה חדשים. ומהו שאירע באותו פרק זמן אם לא חורבן בית-המקדש? כעת ברור להיכן נעלם ירמיהו: הוא גלה עם הגולים וירד למצרים". איוה חישוב מדויק! אך למה? כלום לא יכל ירמיהו להיעלם מהסיפור פשוט כי כבר לא היה למחבר צורך בו? (וירמיהו לא גלה עם הגולים אלא הורד מצרימה אחרי רצח גדליהו. ירמיהו המסכן! כנראה ראה בנבואה מה עתידים לספר עליו ובכן רשם לנו – ירמיהו 2 י – כי כלל לא היו לו בנים ובנות; אך מה כוח נבואה לעומת התחכמות בדחן?)

עלי להעיר גם כי כשקראתי בספר בפעם השש-עשרה את הצהרתו החוזרת של הד"ר יסיף כי הנה עתה יגיד לנו אמת, "לאמיתו של דבר" עמוד 2, 3, 4, 9, 10, 12, 17, 18, 20, 23, 27, 32, 181, 185, 187, 189) נכמרו רחמי. ובהודמות זו אלמלא-נא את חובתי ההומאנית: מעולם לא חשדתי בד"ר עלי יסיף וגם לא נודע לי על אחרים שחשדו בו שאינו דובר אמת.

ואל נא תקל בעינינו מלאכתו הרבה, הלמדנית והשקדנית בגלל מה שלא נחשב בעינינו (או בעיני מדריכיו: "ראשיתו של ספר זה בחיבור לקבלת תואר באוניברסיטה העברית בירושלים" – פתח דבר) אולי בצו אופנה הפוסה בחוגים אקדמיים בישראל בתוקף שושלת סמיכה עד כי ההשקפה שאין ללמוד ספרות עברית בלי ידיעת עברית אפשר שהיא כבר לא רק מיושנת אלא גם נחלת מיעוט.

הומור עממי

לפחות מבחינה אחת תנוו דעתכם. הטכסטים הנה ישנם, והם פחות או יותר עבריים והם מורשת, ובכן ודאי ימצאו להם גואלים לזון בהם את המחשבים למען האדיר את לשוננו ולהדגים כי "אפשר גם כך". וראה ברשימת המחקרים בעמוד 193 שנת 1970.

אך מי היו חכמי הלשון שהזרישו לנו אוצר זה? שאלה זו קשורה בשאלה מתי צצו טכסטים אלה, ומוטב מתי החלו לצוץ, שהרי ימי-הביניים היו כאלף שנה. מהסעיף המוכתר "היחס לטכסט התלמודי" (עמוד 41-44) עולה כי הקדום בסיפורי בן סירא הוא מהפתיחה (עמוד 197) עד מאלף עד תו בשורה 5 בעמוד 208 בנוסח א ו עד עשרים

ושתיים פרשיות דאלפא ביתא שבסוף עמוד 207 בנוסח ב. (פה יש בספר פ בסוגריים מרובעים ואחריה שוב סוגר מרובע. הכוונה לכתב-יד פ שברשימה בעמוד 301, כמצוין בעמוד 41 "קורפוס הפתגמים". ההשערה מובאת כבר בראש עמוד 8). אם לא תסתבך כד"ר יסיף תוכל לראות מה קרה. בשלהי ימי הגאונים כנראה כבר נגנו בכל הארצות ספרו של בן סירא לנסחיו, אך הרי הוא מוזכר בתלמוד. (בבבא קמא צב: הוא מצוטט כאחד הכתובים, מכתבי הקודש; אך ספק אם בשלהי ימי הגאונים ידעו לומדי גמרא שהפסוק "כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו" הוא מבן סירא, ובצורה זו אף אינו בעותקי בן סירא שבידינו). ומאחר שבתלמוד מובאים פתגמים מהספר הגנוז גם בציונו, מסתמא גורה דמיונם של תלמידים לבנות מהפתגמים מעשיה בדבר דרך חיבורם ומחברם. שעשועים כאלה היו מקובלים על תלמידי ישיבות, ובדיחות על דמויות בהיסטוריה שלנו היו נהוגות אצלנו עוד בימי חיבור המקרא, כפי שיחוש הקורא במקרא להנאתו; וככל שנועצה הדמות, מאדם הראשון ועד אחרון החכמים, משכה יותר בדיחות של פאמיליאריות. אחרי שכבר היתה מעשיה אין פלא שנמצאו לה מרחיבים ומחזקים. "הומור עממי", שאינו הומור אלא מזג תבל, לעג וסתם רשעות, הוא נוח לתפיסה, קל לזכירה ונותן הזדמנות לגיטימית להשמיע קול. הרי משום כך הוא הומור עממי; וכל חכם בעיניו השומע אותו נפתה להוסיף עליו. היש בסיפורים איסטופים שבאמצעותם נוכל לעקוב אחרי מסעיהם? הד"ר יסיף ומוריו ומוריהם עקבו אחרי נושאים, שיכלו לדלג על אלפי קילומטרים במסע-סוחרים אחד, ואחרי ביטויים, שאין לסמוך עליהם לענין זה יותר משנוכל לסמוך על תרגומים מטאיטש בפי ילדי תימנים. אם כל כך חשובה מפת נדודיהם של הסיפורים, אולי כדאי שיענינו חוקרי פולקלור בעקבות מנהגים ואורחות חיים המצויים בהם.

מדוע נכתבו עברית

ומה על האיסוטופ החשוב, הלשון? היש בלשון הסיפורים ללמד על מקום תחילתם ועל דרכי גלגולם מאז נרשמו בעברית? אנהו מניחים כי הכותבים עברית ודוברים לשון אחרת ודאי העברית שלהם מושפעת מלשונם האחרת ולכן נוכל לדעת איזו לשון דיבר הכותב. אך סיפורי בן סירא הרי נערכו עם כל העתקה. יתר על כן, מי בקי בכל הלשונות שדיברו כותבי עברית בפזורה? הסיפורים המשובצים ודאי עברו מארץ לארץ גם בטרם יירשמו עברית וגם אחרי שנרשמו. דומה שאת הראשון בטכסטים ניסח דובר ערבית שידע גם ארמית, מלימודיו או מסיבתו. אלא שבאחרית ימי הגאונים כבר דיברו יהודים ערבית (ולמדו גמרא) מהמפרץ הפרסי ועד האוקיינוס האטלנטי.

אך מדוע חובר הסיפור הראשון בעברית, שוודאי לא היתה לשון אמו, לא לשון לימודיו ולא לשון משאו ומתנו של המחבר? מאחר שנטל את הפתגמים שהם עמוד השדרה לסיפור הראשון מן התלמוד, והם מובאים שם בארמית, לכאורה היה עליו לנסח את הסיפור בארמית, אם לא בלשון דיבור.

אפשר שעל בחירת עברית השפיעו מדרשים, אך דומה כי ידע המחבר את טב מוצרו, ולכן טרח באריזה. בנסחו את סיפורו בלשון הקודש הכשירו לקריאה.